

Ярина Жукорська,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного права
та міграційної політики
Тернопільського національного
економічного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7797-5207>

СУЧАСНА КОНЦЕПЦІЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Зроблено спробу дослідити особливості сучасної концепції міжнародної відповідальності. Проаналізовано історичне підґрунтя виникнення та формування інституту відповідальності, а також сучасні тенденції його розвитку. Досліджено розвиток концепції міжнародної відповідальності від її появи і до концепції об'єктивної відповідальності, що є основою Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, розроблену КМП. Наголошено, що сучасний інститут міжнародної відповідальності дуже швидко розвивається та активно кодифікується. Актуальними напрямками його кодифікації та дослідження є відповідальність міжнародних організацій та правонаступництво щодо відповідальності держав.

Ключові слова: міжнародна відповідальність, відшкодування шкоди, публічний характер, держава, міжнародна організація.

Бібл.: 20.

Жукорская Я.

Современная концепция международно-правовой ответственности

В статье автор делает попытку исследовать особенности современной концепции международной ответственности. Анализирует историческую подоплеку возникновения и формирования института ответственности, а также современные тенденции его развития. Исследует развитие концепции международной ответственности от ее появления и концепции объективной ответственности, которая легла в основу статей об ответственности государств за международно-противоправные деяния, разработанную КМП. Отмечает, что современный институт международной ответственности очень быстро развивается и активно кодифицируется. Актуальными направлениями его кодификации и исследования является ответственность международных организаций и правонапреемство об ответственности государств.

Ключевые слова: международная ответственность, возмещение вреда, публичный характер, государство, международная организация.

Zhukorska Ya.

The modern concept of international legal responsibility

International responsibility is a type of legal responsibility. The source of international responsibility is the consent of states to adhere to the rules of the international community, which nature is very similar to other types of positive legal liability.

The concept of international responsibility is a key one in international law. It is a logical link between a norm and a sanction for its failure, which is directly related to the effectiveness of international law and its authority. The issue of international responsibility is very complex and debatable in science of international law connected the nature of the subjects of international law.

The purpose of the article is to study the modern concept of international responsibility and its tendency of development.

The institute of responsibility, despite its extreme importance, is the least researched in international law. Its history dates back to the roots of the Ancient World. The state and international organizations in the current concept of responsibility are defined by the subjects of international law. According to the modern concept of responsibility, it arises regardless of the damage or guilt caused by the violation of the norm. It is this concept that underpins the Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts developed by the CIL UN. The issues of responsibility of international organizations and the succession of states in the area of responsibility are particular importance today.

The author attempts to explore the features of the modern concept of international responsibility in the article. The historical basis of the emergence and formation of the institution of responsibility, current trends in its development

are analyzed. The development of the concept of international responsibility from its emergence to the concept of objective responsibility, which formed the basis of the Articles on States' Responsibility for International and Unlawful Actions, developed by the CIL are explored. The modern institute of international responsibility is developing very fast and is being actively codified are emphasized. The current areas of its codification and research are the responsibility of international organizations and succession to the responsibility of states.

Keywords: international responsibility, international liability, damage compensation, public nature, state, international organization.

Постановка проблеми. Міжнародна відповідальність є одним з видів юридичної відповідальності. Джерелом міжнародної відповідальності є згода держав дотримуватися норм міжнародного співтовариства, що за своєю природою дуже схожі на інші види позитивної юридичної відповідальності [1, с. 2952].

Поняття міжнародної відповідальності є одним із ключових у міжнародному праві. Це логічний зв'язок між нормою та санкцією за її невиконання, який прямо пов'язаний з ефективністю міжнародного права та його авторитетом. Зважаючи на природу суб'єктів міжнародного права питання міжнародної відповідальності дуже складне та дискусійне.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема міжнародної відповідальності найменш досліджена і найбільш заплутана науці міжнародного права. Серед вчених, які робили спробу ґрунтовно дослідити міжнародну відповідальність, варто виокремити Лукашука І. І., Колосова Ю. М., Кешнера М. В., Василенко В. А., Сазонову К. Л., Діксона М., Денисову Д. О., Коваленко С. О. та інших.

Метою статті є дослідження сучасної концепції міжнародної відповідальності, а також тенденції її розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. В основі міжнародного права лежить узгодження волі його суб'єктів, зокрема суверенних держав. Саме на цьому ґрунтується і міжнародна відповідальність, що відрізняє її від інших видів відповідальності, таких як цивільна чи кримінальна. Держава не може взаємодіяти з іншими суб'єктами міжнародного права, не дотримуючись певних правил поведінки та не несучи відповідальності за свої діяння в межах такої взаємодії, оскільки це означало б відсутність обмежень чи засобів контролю на міжнародному рівні.

Відмова від несення міжнародної відповідальності може кваліфікуватися як відмова від дотримання норм міжнародного права. А одним з найдавніших принципів міжнародного права є принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань (*pacta sunt servanda*). Без дотримання цього принципу саме існування міжнародного права стає неможливим [2, с. 55], оскільки в його основі лежить добра воля держав. Статут ООН у п. 2 ст. 2 зобов'язує всіх членів ООН добросовісно виконувати взяті на себе зобов'язання [3].

За часом своєї появи інститут відповідальності в міжнародному праві збігається з появою самого МП. Так, в заключній частині першого письмового двостороннього міжнародного договору, який дійшов до наших часів, між єгипетським фараоном Рамзесом II і хетським царем Хаттушілем III 1296 р. до н.е. вже передбачалися своєрідні санкції за його порушення [4, с. 6]. Хоча пряма відповідальність чітко зафіксована не була, але малася на увазі, а саме: «Хай згине дім, земля і раби того, хто порушить ці слова» [5, с. 16]. На цьому етапі розвитку міжнародного права нематеріальна чи моральна відповідальність вважалися значно серйознішими формами, ніж матеріальна [6, с. 7].

Особливу увагу в Стародавньому світі приділяли відповідальності за недотримання договірних зобов'язань і за відмову нести відповідальність у формі штрафу.

Формально формування інституту відповідальності в міжнародному праві пов'язують з Вестфальським миром 1648 року. Так, Оснабрюкський та Мюнстерський договори присвячені реституції – одній з форм матеріальної відповідальності, а саме – окремим реституціям представникам імперських станів, яким було завдано шкоди в ході Тридцятилітньої війни [7, с. 140].

Незважаючи на довгу історію інституту відповідальності, він є одним з найбільш дискусійних та найменш досліджених у науці міжнародного права. Це пов'язано насамперед з тим, що основними суб'єктами міжнародної відповідальності виступають суверенні держави [8, с. 217].

Потягом історії розвитку міжнародного права розвивалася і концепція міжнародної відповідальності.

За першою концепцією міжнародної відповідальності, яка з'явилася у Середньовіччі, остання виводилася з суверенної влади держави над її територією. Фактично держава брала на себе відповідальність за всі протиправні акти, здійснені в межах державної території. Саме цю концепцію згадано в матеріалах Гаазької конференції з кодифікації міжнародного права 1930 року [9]. Ця концепція міжнародної відповідальності мала вирішити проблему відшкодування шкоди іноземним громадянам, завданом у межах державної тери-

терії. Вона не зачіпала відповідальність держави за власні дії, якими вона порушувала права іншої держави. Вона мала суттєві недоліки – згідно з нею держава несла відповідальність за будь-яку шкоду, завдану в межах її території, тобто в сфері її контролю. Проте держава не є гарантом життя та власності особи, і має відповідати лише за шкоду, завдану діяннями міжнародно-протиправного характеру самої держави [10, с. 8].

З часом відповідальність держав за дії в межах державної території отримує новий розвиток – не дозволяти іншим суб'єктам використовувати свою територію для дій, що порушують права інших держав [11]. Треба зауважити, що зобов'язання не дозволяти іншим суб'єктам використовувати свою територію для дій, що порушують права інших держав, є складовою принципу суверенної рівності держав, а також відображенням загального принципу права – використовувати своє так, щоб не шкодити іншому (*sic uti suoutnon laedatalienum*). На разі таке зобов'язання визнається лише щодо воєнного використання території і не зачіпає інших видів діяльності в межах державної території, яка шкодить іншим державам.

Основною специфікою міжнародної відповідальності є її основний суб'єкт – суверенна держава. Поряд з цими концепціями довгий час мала великий вплив нігілістична концепція, згідно з якою суверенна держава може нести відповідальність лише сама перед собою, а взаємна відповідальність держав суперечить суверенітету. Будь-яка відповідальність держави базується не на зобов'язанні, а на її добрій волі [12, с. 19]. Навіть в питаннях грошової компенсації мова йшла про добру волю, а не юридичне зобов'язання.

Ця концепція суттєво йшла в розріз з міжнародною практикою, оскільки держави постійно пред'являють одна одній претензії щодо відшкодування шкоди, завданої протиправними діями. Юридична природа міжнародної відповідальності підтверджується практикою міжнародних судових установ. А абсолютний суверенітет суперечить сучасному міжнародному праву та унеможливує міжнародне спілкування. Абсолютний суверенітет однієї держави означає заперечення суверенітету інших держав. Водночас суб'єкти міжнародного права погоджуються дотримуватися певних принципів та норм і цим самим беруть на себе відповідальність за їх виконання.

В минулому міжнародна відповідальність була досить близькою до приватно-правової, оскільки насамперед мова йшла про відшкодування завданої шкоди [13, с. 147, 216, 270]. Незважаючи на таку специфіку її природи, вона завжди мала не приватно-правовий, а публічно-правовий характер через юридичну природу її суб'єктів.

Концепція традиційної міжнародної відповідальності, яка була основою міжнародного права останні десятиліття, мала двосторонній характер і обумовлювалася завданням шкоди [14, с. 20].

У 2001 році КМП ООН прийняла Статті про відповідальність (*responsibility*) держав за міжнародні протиправні діяння, а у 2016 на 71-й сесії ГА ООН було прийнято резолюцію A/RES/71/133 «Відповідальність держав за міжнародні протиправні діяння» [15]. В основу статей про міжнародну відповідальність держав було покладено концепцію об'єктивної відповідальності, а не традиційної. Згідно з нею міжнародна відповідальність настає незалежно від наявності завданої шкоди чи вини внаслідок порушення норми.

Саме ця концепція максимально розкриває юридичну природу сучасної міжнародної відповідальності. Суверенітет здійснюється в рамках міжнародно-правових зобов'язань, взятих на себе державою. Це підтверджувалося Гельсінським актом НБСЄ 1975 року: «При здійсненні своїх суверенних прав... держави будуть узгоджувати їх зі своїми юридичними зобов'язаннями за міжнародним правом» (ст. X «Добросовісне виконання зобов'язань за міжнародним правом») [16].

Зміст концепції міжнародної відповідальності передбачає взаємну відповідальність держав, що жодним чином не обмежує їх суверенітет.

Міжнародно-правова відповідальність – це юридичні відносини, що виникають у МП у зв'язку з правопорушенням, вчиненим державою або іншим суб'єктом МП, або у зв'язку із шкодою, завданою одним суб'єктом іншому в результаті правомірної діяльності [17, с. 322]. В англійській практиці поняття «міжнародна відповідальність» визначають двома термінами – «*responsibility*» і «*liability*». Відповідальність (*responsibility*) полягає в матеріальній відповідальності (*liability*) держави за свої протиправні дії. Перший термін визначає відповідальність за міжнародно-протиправні діяння. Другий – відповідальність за шкідливі наслідки дій, не заборонених міжнародним правом [18, с. 22].

Варто виокремити ті ознаки відповідальності, які притаманні сучасній концепції МП:

- 1) настає за вчинення міжнародного правопорушення або за шкідливі наслідки дій, ще не порушують норм МП;
- 2) спрямована на забезпечення міжнародного правопорядку;
- 3) пов'язана з негативними для правопорушника наслідками;
- 4) реалізується в міжнародних правоохоронних відносинах, що виникають між суб'єктом-правопорушником (найчастіше державою) та міжнародним співтовариством загалом (у разі порушення норм *jus cogens* та *ergo omnes*).

Сучасна концепція міжнародної відповідальності визначає суб'єктами міжнародного права держави та міжнародні організації. Щодо індивідів, то вони не є суб'єктами міжнародної відповідальності навіть коли скоюють міжнародно-протиправне діяння як посадові особи та несуть тільки кримінальну відповідальність, включно з кримінальною відповідальністю за МП [19, с. 325].

Щодо концепції відповідальності міжнародних організацій, то вони є суб'єктами міжнародного права і не можуть не бути суб'єктами міжнародної відповідальності, виводять природу міжнародної відповідальності міжнародних організацій з консультативного рішення Міжнародного Суду ООН від 11 квітня 1949 року «Відшкодування шкоди, завданої на службі ООН». МС ООН зазначив 4 голосами з 11, що «ООН має право пред'являти претензії в міжнародному порядку незалежно від того, є держава членом ООН чи ні». З цього випливає, що держава також може пред'являти претензії до ООН щодо відшкодування шкоди, тобто ООН визнається суб'єктом міжнародної відповідальності.

МС ООН зазначає, що висуваючи вимогу щодо відшкодування шкоди, ООН може ґрунтувати свою претензію на порушенні зобов'язань щодо неї самої. Це має допомагати уникнути конфлікту між діями ООН і правами держави. Узгодження таких інтересів повинно виходити з кожної окремо взятої ситуації та на угодах між ООН та державами.

Суд також визначив поняття «правоздатність пред'являти претензію», обґрунтовуючи, що таке право ООН впливає з її міжнародної правосуб'єктності [20].

Варто звернути увагу на те, що на КМП розробила ще один Проект Статей у сфері міжнародної відповідальності, а саме – щодо відповідальності міжнародних організацій, який був прийнятий нею у 2009 р. А також прийняла у 2006 р. Проект Статей щодо відповідальності (liability) за шкідливі наслідки діянь, не заборонених міжнародним правом. Проте вони обидва ще не схвалені ГА ООН. І у 2017 р. розпочала роботу над правонаступництвом держав у сфері відповідальності держав.

Висновки. Інститут відповідальності у міжнародному праві, незважаючи на свою надзвичайну важливість, є найменш дослідженим. Історія його виникнення сягає корінням Стародавнього Світу. Сучасна концепція об'єктивної відповідальності визначає суб'єктами міжнародного права держави та міжнародні організації. Згідно з нею міжнародна відповідальність настає незалежно від наявності завданої шкоди чи вини, внаслідок порушення норми. Саме ця концепція є основою Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння і розроблена КМП ООН. Особливої ваги набувають питання відповідальності міжнародних організацій та правонаступництво держав у сфері відповідальності.

Список використаних джерел

1. Hall W. International Law. Oxford. 1924.
2. Тункин Г. И. Право и сила в международной системе. Москва, 1983.
3. Устав Организации Объединённых Наций и Устав Международного Суда 1945 г. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (дата звернення: 20.08.2019).
4. Колосов Ю. М. Ответственность в международном праве. Москва: Статут, 2014. 224 с.
5. История дипломатии. Москва: Госполитиздат. Т. I. 1959.
6. Колосов Ю. М. Ответственность в международном праве. Москва: Статут, 2014. 224 с.
7. История международного права / авт.кол.; под ред. А. И. Дмитриева, У. Э. Батлера. Одесса: Феникс, 2013. 574 с.
8. Sorensen M. Principles de droit international public// RdC. 196-III. T.101.
9. League of Nations. Conference for the Codification of International Law. Bases of Discussion. Vol. III. Supplement. Annex to Questioner. No.4. 1929.
10. Eagleton C. The responsibility of States in International Law. N.Y., 1928.
11. Решение Международного Суда по делу об инциденте в проливе Корфу от 25 марта 1948 года. URL: <https://www.icj-cij.org/files/summaries/summaries-1948-1991-ru.pdf> (дата звернення: 21.08.2019).
12. Лукашук И.И. Право международной ответственности. Москва: Волтерс Клувер, 2004. 432 с.
13. Lauterpacht H. Private Law sources and Analogies of International Law. L., 1927.
14. Лукашук И.И. Право международной ответственности. Москва: Волтерс Клувер, 2004. 432 с.
15. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 13 декабря 2016 года «Ответственность государств за международно-противоправные деяния». URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/71/133> (дата звернення: 26.08.2019).
16. Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе 1975 года. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055 (дата звернення: 27.08.2019).

17. Міжнародне публічне право: підручник : у 2 т. / [В. В. Мицик, М. В. Буроменський, О. В. Буткевич та ін.]; за ред. В. В. Мицика. Харків : Право, 2019. Т.1: Основни теорії. 416 с.
18. Лукашук И. И. Право международной ответственности. Москва : Волтерс Клувер, 2004. 432 с.
19. Міжнародне публічне право: підручник: у 2 т. / [В.В.Мицик, М. В. Буроменський, О. В. Буткевич та ін.]; за ред. В. В. Мицика. Харків : Право, 2019. Т.1: Основни теорії. 416 с.
20. Возмещение за ущерб за увечья, понесенные на службе Организации Объединённых Наций. Консультативное заключение от 11 апреля 1949 года. URL: http://legal.un.org/icjsummaries/documents/russian/st_leg_serf1.pdf (дата звернення: 28.08.2019).

References

1. Hall, W. (1924). *International Law*. Oxford [in English].
2. Tunkin, G.I. (1983). *Pravo i sila v mezhdunarodnoy sisteme [Law and power in the international system]*. Moskva [in Russian].
3. *Ustav Organizatsii Ob'yedinonnykh Natsiy i Ustav Mezhdunarodnogo Suda 1945 g. [The Charter of the United Nations and the Charter of the International Court of Justice 1945]*. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010 [in Russian].
4. Kolosov, YU. M. (2014). *Otvetstvennost' v mezhdunarodnom prave. [Responsibility in international law]*. Moskva: Statut [in Russian].
5. *Istoriya diplomatii (1959)*. Moskva: Gospolitizdat. T.I. [in Russian].
6. Kolosov, YU. M. (2014). *Otvetstvennost' v mezhdunarodnom prave. [Responsibility in international law]*. Moskva: Statut [in Russian].
7. Dmitriyev, A.I., Batler, U.E. (2013). *Istoriya mezhdunarodnogo prava [History of international law]*. Odessa: Fenyks [in Russian].
8. Sorensen, M. *Principles de droit international public*. RdC. 196-III. T.101. [in French].
9. League of Nations (1929). *Conference for the Codification of International Law. Bases of Discussion*. Vol. III. Supplement. Annex to Questioner. No.4. [in English].
10. Eagleton, C. (1928). *The responsibility of States in International Law*. N.Y. [in English].
11. *Resheniye Mezhdunarodnogo Suda po delu ob insidente v prolive Korfu ot 25 marta 1948 goda. [The decision of the International Court of Justice in the case of the incident in the Strait of Corfu of March 25, 1948]*. Retrieved from <https://www.icj-cij.org/files/summaries/summaries-1948-1991-ru.pdf> [in Russian].
12. Lukashuk, I.I. (2004). *Pravo mezhdunarodnoy otvetstvennosti. [The law of international responsibility.]*. Moskva: Volters Kluver [in Russian].
13. Lauterpacht, H. (1927). *Private Law sources and Analogies of International Law*. L. [in English].
14. Lukashuk, I.I. (2004). *Pravo mezhdunarodnoy otvetstvennosti. [The law of international responsibility.]*. Moskva: Volters Kluver [in Russian].
15. *Rezolyutsiya General'noy Assamblei OON ot 13 dekabrya 2016 goda «Otvetstvennost' gosudarstv za mezhdunarodnoprotyvopravnyye deyaniya». [Resolution of the UN General Assembly of December 13, 2016 «Responsibility of States for internationally wrongful acts».]* Retrieved from <https://undocs.org/ru/A/RES/71/133> [in Russian].
16. *Zaklyuchitel'nyy akt Soveshchaniya po bezopasnosti i sotrudnichestvu v Yevrope 1975 goda. [The Final Act of the 1975 Conference on Security and Cooperation in Europe.]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055 [in Russian].
17. Mytsyk, V.V., Buromens'kyu, M.V., Butkevych, O.V. (2019). *Mizhnarodne publichne pravo [Public international law]*. (Vol.1) Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
18. Lukashuk, I.I. (2004). *Pravo mezhdunarodnoy otvetstvennosti. [The law of international responsibility.]*. Moskva: Volters Kluver [in Russian].
19. Mytsyk, V.V., Buromens'kyu, M.V., Butkevych, O.V. (2019). *Mizhnarodne publichne pravo [Public international law]*. (Vol.1) Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
20. *Vozmeshcheniye za usherb za uvech'ya, ponosenyye na sluzhbe Organizatsii Ob'yedinonnykh Natsiy. Konsul'tativnoye zaklyucheniye ot 11 aprelya 1949 goda. [Compensation for damage for injuries sustained in the service of the United Nations. Advisory Opinion of April 11, 1949]*. Retrieved from http://legal.un.org/icjsummaries/documents/russian/st_leg_serf1.pdf [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 14.08.2019.